

Теренски мемоари

Етнолошка истраживања манастира Хиландара 1973–1983. Први део: припреме за одлазак у Хиландар и истраживање у Кареји

Ранко Баришић

*Света Гора је царство без круне, држава без војске,
земља без жена, богатство без новца, мудрост без школе,
кухиња без меса, молитва без престанка,
веза са небесима без прекида, славопој Христу без умора,
смрт без жаљења.
(владика Николај Велимировић)*

Хиландарски одбор САНУ је 1973. године оформио истраживачку екипу коју су чинила два етнолога – Ранко Баришић и Мирослав Драшкић, са задатком да у манастиру Хиландару на Светој Гори започну систематска етнолошка истраживања манастира и његових поседа. Задатак етнолога је био да пронађу, евидентирају и класификују етнографске предмете који су се налазили у Манастиру и израде њихову фото-документацију. Етнолошка истраживања за Хиландарски одбор САНУ су трајала до 1983. године. Овом приликом се представљају сећања аутора на ова истраживања, односно указује се на тешкоће рада, али и на задовољство постигнутим резултатима.

Кључне речи: Света Гора, Хиландар, Кареја, етнологи, етнолошки предмети, етнолошка истраживања, документација.

Хиландар је манастир који се налази у северном делу Грчке – Светој гори атонској, на полуострву Халкидике. Основан је на рушевинама старијег манастира 1198. године трудом Стефана Немање (1166–1196)

и његовог најмлађег сина Растка (Светог Саве). Током свог постојања више пута је горео, много пута пљачкан, његови су монаси одвођени у ропство, продавани као робље на пијацама Блиског истока. Монахе су пљачкали разбојници, неретко и убијали војни плаћеници различитих војски. Осим људског фактора, велике штете манастиру наносиле су и природне непогоде, пре свега земљотреси и пожари. Постоје подаци о неколико епидемија куге, које су се из околног света прошириле на манастир и његове монахе.

Године 1463. Света Гора, па и манастир Хиландар, потпала је под турску власт. То је утицало да временом број монаха опадне, што је резултирало тиме да током XVII, XVIII и делимично током XIX века у Хиландару превладају бугарски монаси. Манастир је ослобођен од турске власти заједно са целокупном Светом Гором завршетком Првог светског рата – 1918. године. После више векова турске доминације Света Гора ушла је у састав грчке државе као самостална територијална јединица. Уговором у Лозани 1926. године, у Друштву народа, Света Гора призната је као саставни део грчке државе и јединствена у свету православна заједница, која је одувек привлачила не само стручњаке и ходочаснике већ и бројне заинтересоване појединце. Света Гора је једно од ретких места на свету где је женама приступ забрањен, иако је њен заштитник женског рода Пресвета Богородица. На странама које следе предочавају се почети етнолошких истраживања манастира Хиландара, односно прва деценија рада на прикупљању предмета као оставштине за будућност.¹

* * *

Почетком септембра 1973. године позван сам у Хиландарски одбор Српске академије наука и уметности (даље: САНУ), код тадашњег секретара Одбора др Гордане Бабић Ђорђевић, дописног члана САНУ и професора на Филозофском факултету у Београду. Дочекала ме је широког осмеха у канцеларији на првом спрату зграде САНУ у Кнез Михаиловој улици у Београду у својој канцеларији, која је у ствари била једна мала просторија, неокречена, препуна ормана, мала за једну, поготово за више особа. Већ у октобру 1973. године, у просторијама Хиландарског одбора САНУ, са Мирославом Драшкићем и Горданом Бабић Ђорђевић утврђујем обавезе етнолошког тима и начин рада у манастиру Хиландару, што је истовремено значило да се

¹ Хроника прве деценије етнолошких истраживања у манастиру Хиландару ће због свог обима бити објављена у три наставка, који представљају целину, али се могу читати и самостално.

започиње са систематским етнолошким истраживањима манастира и његових поседа. Према договору, требало је пронаћи, евидентирати и класификовати предмете који се налазе у манастиру и на околним имањима, инвентарисати их и израдити њихову фото-документацију.

Годинама пре започињања етнолошких истраживања, проучаваоци манастира Хиландара, пре свих историчари и историчари уметности, приметили су да постоји доста сачуваних етнографских предмета. Они су на њих наилазили током свог рада у манастиру – у келијама, подрумима, дрварницама, на таванима и манастирским имањима. Неки од тих предмета били су још увек у употреби, али било је доста оних који се нису користили. Ови предмети, остављени на различитим местима на манастирском поседу, били су без одговарајуће документације – пописа, основне обраде и фотографија. У то време Хиландарски одбор САНУ имао је само фото-документацију која се тичала архитектуре појединих светогорских манастира, као и фото-документацију која се односила на понеки предмет из манастира. Важно је напоменути и да је сама Управа манастира осећала потребу за евиденцијом предмета у манастиру, па се зато и обраћала Хиландарском одбору САНУ са захтевом да се изврши њихов попис. Предлог рада је подразумевао да група стручњака – музеалаца дође у манастир са задатком да проналази етнографске предмете у манастиру и на околним имањима, да их попише и уради њихову валоризацију.

Стога је Хиландарски одбор САНУ за овај музеолошки пројекат одабрао етнологе др Мирослава Драшкића из Етнографског института САНУ и Ранка Баришића, у то време кустоса Музеја „25 мај“, а од 1978. године кустоса Етнографског музеја у Београду, који се аматерски бавио и фотографијом, што је била једна од квалификација за рад у манастиру. Тако су етнологи употпунили истраживачке екипе византолога, историчара уметности, историчара, архитеката, конзерватора који су годинама раније радили на истраживању хиландарског блага.

Током припрема за истраживање, Мирослав Драшкић и ја постављали смо себи бројна питања на које нисмо знали, чак ни наслутити одговоре пре него што смо се нашли у манастиру. Међу најчешћим питањима била су: какви предмети постоје у Хиландару? да ли су сачувани и они који потичу из средњег века? има ли предмета из новијег времена? да ли се сачувани предмети из манастира могу поредити са предметима који се данас чувају у нашим музејима, првенствено у Етнографском музеју у Београду? Пред полазак на пут, Гордана Бабић Ђорђевић нас је испратила широким осмехом и речима: „Чекају вас велика искушења!“

Пошто смо Мирослав Драшкић и ја први пут ишли на Свету Гору, било је неопходно да пре пута прикупимо што је могуће више научних

и стручних сазнања, као и других битних информација о Светој Гори и манастиру Хиландару, да бисмо што ваљаније обавили етнолошко и музеолошко истраживање. Наше проучавање представљао је пионирски етнолошки пројекат истраживања манастира Хиландара. Стога смо пре пута отишли, по позиву, код проф. Војислава Ђурића како бисмо добили упутства у вези са самим путовањем и истраживањем. Професор Ђурић нас је примио у свом стану у Невесињској улици у Београду, у кухињи чији су зидови били украшени бројним украсним керамичким тањирима. Стари и искусни истраживач Хиландара и Атоса срдечно нас је угостио и током разговора упутио у све проблеме путовања на Свету Гору. Професор Ђурић је био познат по томе што је обишао већину православних споменика и манастира у различитим деловима света. У разговору нам је напоменуо да на Свету Гору не уносимо храну, нарочито не алкохолна пића. Ипак нам је препоручио да понесемо са собом кафу, шећер и по пакет ратлука. Није да монаси немају шећер, ратлук и кафу, јер је велики избор тих производа у Грчкој, али им је мило када такви поклони дођу баш из Србије. Како нам је рекао, хиландарски монаси воле баш наш ратлук. Такође нас је упозорио да треба да се понашамо смерно, да поштујемо Светогорски типик, да прихватимо монашка правила живота док смо у манастиру, да монахе никако не реметимо у раду и у свакодневном послушанију, једноставно, да поштујемо сва правила живота и рада монаха светогораца.

У том разговору колега Драшкић и ја смо се интересовали о предметима у манастиру – колико их има, где су распоређени, ко их је правио, када су направљени, из које радионице потичу, одакле су донесени у манастир и слично. На већину питања нисмо добили прецизне одговоре. Професор је напоменуо само да у Хиландару има доста предмета, а колико и каквих, као и где се све налазе, треба ми да откријемо и утврдимо. Рекао нам је и следеће: „Сигуран сам да ћете доста тога новог и непознатог пронаћи за етнографску струку.“ На крају разговора питао сам професора, који је био познат и као искусни фотограф, колико филмова да понесем са собом. Погледао ме је уз тајанствени смешак и рекао: „Ако понесеш мало филмова, кајаћеш се, ако понесеш много филмова, опет ћеш се кајати.“

После завршеног разговора са проф. Ђурићем, растајем се са колегом Драшкићем и одлазим до професора Бранибора Дебељковића. У то време професор Дебељковић био је доајен југословенске уметничке фотографије. Стога је ваљало добити савет од старог мајстора фотографије и сазнати постоји ли техничка иновација у фотографији коју бих применио током снимања у Хиландару, као и шта професор Дебељковић мисли о начину рада у манастиру који сам

замислио. Сматрао сам да пред овај поверени ми задатак нисам смео да пропустим неку ситницу која би евентуално покварила мој свеукупан рад у манастиру. Професор Дебељковић је био у то време веома заузет, спремао је изложбу фотографија, па није имао много времена за разговор. Међутим, примио ме је када сам му рекао да ћу тражити и снимати предмете у Хиландару. Пажљиво је саслушао мој предлог за инвентарисање, као и начин снимања предмета. Када сам завршио са излагањем, после пар секунди размишљања, рекао ми је:

„Не бих ни ја смислио бољи начин рада и снимања у таквим условима. Позадина мора да ти буде уједначена. Буди ближи извору светлости, због бленде и експозиције. Идеш у веома неповољно време, новембар месец, када је дан све краћи, светлости скоро да нема. Инвентарисати, а потом снимати у истом инвентарном броју, врло је тежак и сложен задатак. У Хиландару се мораш ослонити искључиво на себе и на своју сналажљивост. Хиландар поседује агрегат за струју, али не верујем да ће га због тебе, односно због фотографисања предмета, пустити у рад. Монаси пуштају агрегат у рад искључиво за манастирску славу, а то је једном годишње. Обавезно набави посебан кофер за чување фото-прибора. Ако ти се поквари фотоапарат, снађи се како знаш и умеш. Када крене невреме, може се догодити да чекаш по недељу и више дана да се море смири да би брод испловио из луке како би изашао са Свете Горе. Када једном уђеш у Свету Гору, тешко је из ње изаћи! Нека те срећа прати, и нека ти је бог у помоћи!“

После речи охрабрења одлазим, али осећам дозу страха пред неизвесношћу и дозу зебње пред непознатим и неизвесним путовањем. И раније сам ишао на етнолошка теренска истраживања (још као студент), али сада идем на музеолошко истраживање које има пуно непознаница, чиме је и неизвесније. Из обављених разговора нисмо много сазнали о томе колико и каквих предмета има у Хиландару, где се чувају, у каквом су стању, одакле потичу, ко их је донео у манастир, ко их је поклатио, ко их је направио и где су направљени. Пре нас организована етнолошка екипна истраживања у Хиландару никад нису вршена, али је било појединих етнолога који су боравили у манастиру. Неки од етнолога су оставили записе и прилоге о својим запажањима. Информације које смо добили од истраживача су биле крајње оскудне, а време је показало и да нека од сазнања нису била сасвим поуздана. Пре него што сам пошао на пут, у Хиландарском одбору САНУ дати су ми на увид снимљени

етнографски и други предмети од стране проф. Александра Дерока и проф. Војислава Ђурића, као и других сарадника Одбора. Био је то само делић етнолошког блага за који сам претпостављао да се може пронаћи по манастирским просторијама – келијама, параклисима, подрумима, таванима, као и по околним имањима, где су се налазиле привредне зграде које припадају манастиру.

Током припрема за истраживање, Мирослав Драшкић и ја покушавамо да сазнамо шта су све етнологзи објавили о манастиру и констатујемо да није много тога написано, односно да су резултати етнолошких истраживања о манастиру више него скромни. За наша истраживања од велике помоћи су нам биле књиге *Света Гора*, архитекте Александра Дерока²; *Велика прошлост*, архитекте Жарка Татића³; *Хиландарски вотиви*, које је етнолог Сима Тројановић поменуо у свом познатом делу о ватри⁴; и *Етнографске белешке* Александра Дерока, објављене у часопису *Споменик*⁵. Списак литературе није био обиман, али је за наш истраживачки рад представљао добар почетак. У то време о манастиру Хиландару највише литературе објавили су византолози, историчари и историчари уметности. У Универзитетској библиотеци у Београду проналазим дело Димитрија Аврамовића *Описание*, као и књигу *Света Гора*, монаха Саве Хиландарца из 1898 године, која је објављена у Београду у преводу проф. Ђуре Б. Димића. Ова литература, као и бројни путописи, били су нам главни путоказ нашег размишљања и предстојећег рада у манастиру. Такође, код историчара уметности, историчара, архитеката и археолога који су више пута боравили на Светој Гори распитујемо се о манастиру Хиландару, монасима, о целокупној Светој Гори и светогорским искушеницима, јер се спремамо на пут који је за нас не само нешто ново већ и потпуно непознато. Занимљиво је да сам током истраживања у манастиру констатовао да од времена Аврамовићевог боравка у Хиландару, 1846. године, нема значајнијих промена. Током нашег боравка и рада понекад ми се чинило да је на Светој Гори време скоро у потпуности стало.

Послетемељно обављених припрема, једног хладног новембарског јутра, сада далеке 1973. године, упутили смо се са београдске железничке станице у Солун. То је била наша почетна станица на путу ка Хиландару. Снадбевени пасошима са неопходним грчким визама

² Дероко, Александар. *Света Гора*. Београд: Туристичка штампа, 1977.

³ Татић, Жарко. *Трагом велике прошлости*. Београд: Графички уметнички завод Планета, 1929.

⁴ Тројановић, Сима. *Главни српски жртвени обичаји*, Српски етнографски зборник, књ. XVII, Београд: Српска краљевска академија, 1911.

⁵ Дероко, Александар. „Из материјалне културе прошлости: етнографске белешке“. *Споменик САНУ*, 112 (1963): 1–54.

крнули смо у велики истраживачки етнолошки подухват. Нисмо ни слутили каква нас авантура очекује, колико искушења, напора и тешкоћа, али и много радости због откривања новог и непознатог. Били смо прва екипа етнологу у Хиландару! Никакво искуство у том погледу нисмо имали пред собом, а сличан пројекат етнологи никад пре тога нису покренули. За етнологе то је била потпуна новост у музеолошком истраживању. Упознали смо један нови, несвакидашњи, необичан свет, свет православља, православне духовности, аскезе и истинске православне вере. У то време тај православни монашки свет нам је био помало стран и скоро потпуно непознат.

Путовање возом дуго је трајало, а прелазили смо и у другу временску зону. Ништа друго ми није преостало него да покушам да дремам. Из дремежа ме је тргнула изненадна галама из суседног купеа. „Да видим шта се то тамо догађа“, каже Драшкић и одлази. После десетак минута вратио се у наш купе у пратњи два поморца који су путовали из Ријеке за Солун јер их је ангажовао поморски агент за рад на иностраном броду („странцу“), који их очекује усидрен у солунској луци. Морнари су се успут споречкали, лица су им говорила да су били у некој врсти љуте расправе. Међутим, Драшкић зна како да изглади међусобне неслоге и неспоразуме и да смири страсти. Вади флашу домаће ракије из своје торбе из резерве припремљене за монахе. Морнари су донели из својих путних торби пршут и домаћи сир. Све расправе су моментално престале, а неспоразуми одмах изглађени. Сложно смо залегли на непланирану закуску. После добре хране залирене ракијом сложно запевамо, те се дуго ноћно путовање претворило у песму и пријатељски разговор све до пред зору. У Солуну на железничкој станици растајемо се са поморцима као стари пријатељи. Пожелели смо им сваку срећу и мирно море током пловидбе. Ми настављамо даље, наш циљ је Света Гора и манастир Хиландар.

У то време, 1973. године, требало је прво ићи у полицијску станицу смештену у солунској луци по дозволи за улазак на Свету Гору, а потом у југословенски Конзулат по конзуларне ноте. Са конзуларним нотама се добијају дозволе за улазак на Свету Гору. На крају, са свим припремљеним папирима требало је отићи у Министарство за Северну Грчку да се документа прегледају, потврде и овере. Тамо су нам узели папире и пасоше, прегледали их и вратили после подужег чекања. Добили смо и нове папире, које нисмо могли да видимо, јер су били спаковани у неколико коверата и добро запечаћени. Сву администрацију око добијања дозвола требало је обавити за једно преподне боравка у Солуну, што није увек успевало свим заинтересованим путницима. Понекад се дозвола за улазак на Свету Гору чекала и по два дана.

Наведене установе су биле смештене у међусобно удаљеним деловима Солуна. Иако смо успели да добијемо све дозволе, на крају је запело са банком у Солуну. Наиме, солунска банка је имала са нашим банкама клириншки девизни уговор. Међутим, банка никако није хтела да нам исплати, тј. претвори наше југословенске чекове у грчке драхме. Тако смо изгубили три дана чекајући да се службеници грчке банке „Трапеза“ одобривоље и обаве трансакцију да бисмо наставили пут у жељеном правцу. Време чекања на драхме искористили смо за обиласке музеја, различитих радњи и ресторана у Солуну. Да нисмо понели нешто девиза са собом, не бисмо имали пара да платимо такси, улазнице за музеје, хотелски смештај и да се прехранимо.

Када смо завршили са обавезама у Солуну, отпутовали смо у место Јерисо, надомак Свете Горе, који је био следећа станица на нашем путу. У Јерисоу нас је дочекала досадна јесења киша. Улице су биле пусте. Прође тек нека жена у црнини, вуче магаре за собом и поздрави нас, ми јој отпоздрављамо. Примећујемо да на улицама Јерисоа аутомобила скоро да нема, док се пред нама простире на десетине кућа. После бучног и раздраганог Солуна препуног света дочекао нас је помало успавани Јерисо. Колико смо могли да видимо, све куће су углавном приземне, тек понека једносратна, све са лименим крововима. Улазимо у прву кафану да се освежимо. Само смо ми гости у тада једином хотелу у Јерисоу. Хотел „Акантос“ смештен је на десетак корака од аутобуске станице. Прастар је, а спољни зидови обложени су лимом. У њему смо преноћили. Целе ноћи су лимови лупали под налетима кише и ветра. С обзиром на то да нема туриста, није било ни грејања у соби. Следећег јутра, у рану зору, на пристаништу Јерисоа чекамо брод за Свету гору. На обали нас је сачекао ветар, таласи, сумаглица, јесења киша, заправо, невреме које се појачавало. Драшкић предлаже да одложимо пут за сутрадан. Ја не прихватам, јер сутра нема брода који полази из правца Јерисоа, него из Уранополиса, који је са друге стране Атонског крака, а полазак брода из тог правца је неизвестан и због надолазећег невремена. Нисмо знали какво ће време бити сутра, а већ каснимо неколико дана на улазак на Свету Гору због проблема са банком у Солуну. Девизна средства које смо добили су била врло скромна, једва су била довољна за пут и за једно ноћење у Солуну. Свако одлагање пута водило би нас у финансијску неизвесност јер нисмо добили финансијска средства ни за путовање аутобусом од Солуна до Свете Горе и назад, као ни новчана средства за превоз бродом од Јерисоа до Ивирона. За путовање бродом од манастира Ивирона до Хиландара и повратак из Хиландара до копна и пут копном до Солуна такође нисмо добили средства. Те трошкове путовања нам тада нису признавали наши финансијски закони и административне службе.

Чекајући да се брод појави, у даљини кроз облаке кише назиремо обресе атоске планине. Пре него што смо се укрцали, грчка полиција на пристаништу детаљно нас претражује, а одмах потом узима пасоше и запечаћене коверте које смо добили у Солуну у Министарству за Северну Грчку. Полицајци нам показују да ћемо своје пасоше и папире из министарства Северне Грчке добити у Кареји у Протату. Укрцавамо се на брод који нас превози до манастира Ивирона. Тај брод је, заправо, временшни дрвени трабакул, спреман за темељиту поправку и фарбање. Уз стално и непријатно љуљање на таласима, уз чудновато бректање мотора и повремено дрхтање дрвеног брода стижемо до Рта црног Арапина. Рт црног Арапина улази дубоко у светогорско море и када смо га заобишли, пред нама се отворила непрегледна пучина, море бело од пене, таласи који сустижу један другог. Копно се од сумаглице не назире. Очекивали смо да ћемо видети барем највиши врх Свете горе, али ни њега нема на видуку, не види се од сумаглице и јесење кише која нас прати током пута. Трабакул се врти око шкоља пред Ртом црног Арапина, а онда капетан наређује да се крене напред, и то пуном снагом. Тек сада почиње љуљање и ваљање по таласима. Мотор врло чудновато брекће, као да ће се сваког часа угушити и стати. На броду је мало путника, нас двојица етнолога, неколико монаха и посада. Један монах повраћа. Трабакул се на таласима љуља с бока на бок и гласно шкрипи и крцка. Пролазимо далеко испред пристаништа Хиландара, али од морске пене и сумаглице ништа се не назире. Трабакул даље пролази поред манастира Есфигмена, али ни ту не стаје, настављамо до манастира Ивирона. Иза кишних облака и сумаглице назиремо неке стародревне грађевине. Вероватно су то назубљени врхови средњевековних манастирских зидина, јер сваки манастир на Светој Гори је опасан дебелим и масивним зидинама. Најзад након неколико сати доброг љуљања, под налетима кише стижемо до луке манастира Ивирона и ту се искрцавамо. На манастирском молу нема никог, нико нас не дочекује, морски таласи га повремено преливају. Не преостаје нам ништа друго него да пешачимо до Кареје, средишта и престонице Свете Горе, све по упутствима великог светогорског познаваоца проф. др Војислава Ђурића.

Прошли смо кроз временску капију неког другог света. Ушли смо на вратнице кроз које се путује у неко друго време и неки други свет – у место историје, прошлости и монашке традиције. Налазимо се у души православне аскезе, ускочили смо у нову реалност. Она је изнад нашег знања и маште. За једно време прекидамо споне са нашим светом и временом. Заправо, на краће време напуштамо технолошку цивилизацију. После дугог, заморног и неизвесног пута ступили смо

најзад на тло Свете Горе, ступили смо на тло монашке републике која има непрекинуту хиљадугодишњу историју. Наша светогорска етнолошка авантура је започела.

Идемо пешке излоканим путем, по утабаним стазама професора Војислава Ђурића, искусног светогорца. Пут је ко зна кад прокопан, нигде нема обележја. Натоварени ранцима пењемо се полако ка Кареји, главном граду и управном средишту Свете Горе. Ја сам још додатно натоварен фотографском опремом. Фотографски статив ме добро жуља. Повремено се одмарамо. Успут срећемо и понеког светогорског монаха. Монаси свој терет носе на леђима у бисагама од кострети, а неретко вуку и мазге натоварене разним еспапом и успут нас срдачно поздрављају, пожелевши нам добродошлицу на светогорски начин. На глави имају камилавке или вунене капе, обучени су у црне или сиве мантије или ризе. Зими и за хладнијег времена носе кратке капуте или црне вунене џемпере. На ногама обавезно носе калуђерске сандале. Ципеле су се ређе носиле на Светој Гори (само старији монаси, игумани и проигумани). Излокани светогорски друмови приморавају светогорске монахе да све раздаљине прелазе пешке. Кад се дође на Атос, треба заборавити на аутобусе, аутомобиле и буку коју они стварају, треба заборавити на асфалтне путеве, ауто-ознаке и путоказе, путне и саобраћајне знаке. На овом месту они, једноставно, не постоје. На овом месту улази се у средњи век, кретање козјим стазама без икаквих ознака и усмеравања постаје уобичајено.

Наше пешачење се одужило. Ми који смо одрасли у граду ненавикнути смо на дуго пешачење, али ипак после дужег времена стижемо у Кареју. Током пута нас повремено прати слаба киша, коју на махове смењује понеки кратак зрак сунца које провири иза облака, да би онда поново уследио кратки пљусак. Доласком у Кареју поново следи процедура у вези са дозволама које издаје полиција – поново детаљна претрага пртљага у полицији и поново испитивање ко смо, одакле смо, где идемо и зашто идемо баш у манастир Хиландар, као да нема других манастира на Светој Гори. Безброј питања, а ми тешко можемо да одговоримо. После строгог испитавања, полицајци нас упућују у Протат. Споразумевамо се уз велике тешкоће. На свим границама које смо прошли морао сам обавезно да отворим футролу и да покажем фотографски статив да би га детаљно прегледали.

У Протату, у Кареји, најзад добијамо „диамонитирионе“ – светогорске пасоше, са ограниченим временом боравка на Светој Гори, уз плаћање приличне таксе у драхмама. У Протату се на наше диамонитирионе уредно лепе таксене марке и све се то прописно печата и наплаћује. Нема много ходочасника у касну јесен, ретко ко

путује, па полицајци прекраћују време прегледајући нас детаљно. Иначе, грчки полицајци у то време нису говорили стране језике, ретки прозборе тек неку немачку реч, а ми не говоримо ни грчки, ни немачки, па је разговор са представницима грчких власти скоро немогућ. Стога смо у споразумевању доста користили мимику и гестове. Наше знање француског и енглеског језика за грчке службенике није много значило.

По обављеним процедурама, у касно поподне, по киши и ветру стигли смо у Хиландарски конак у Кареји. Зграда конака у Кареји подигнута је крајем XIX века за руску монашку заједницу, да би нешто касније прешла у власништво хиландарске монашке заједнице. То је камена зграда на три спрата, са тремом кога полако „осваја“ винова лоза, док се испред налази омања башта. Поред конака је чвориште за водовод који снабдева водом целу Кареју. У Хиландарском конаку дочекао нас је монах Митрофан, који је тада био представник манастира Хиландара у Протату Свете Горе. Он је „протос“ Свете Горе. Дочекао нас је с кафом, ратлуком и обавезним узом (врста грчке ракије). Отац Митрофан се веома залагао да дођемо у Хиландар како бисмо пронашли и пописали предмете у манастиру.

Пада ноћ и ми се спремамо за вечеру. Спремају је посебно за нас. Скромна је, као и целокупни монашки живот. После краће молитве вечерамо. Вечера се састоји од неколико куваних кромпира са зеленом салатом и маслинама, све зачињено маслиновим уљем. Вечерамо у кухињи конака. Грејања нема и убрзо после вечере одлазимо на починак. Кревети су метални, вероватно су некада припадали неком гарнизону или можда некој болници, ћебад су војничка, понегде са закрпама. Сем Мирослава Драшкића и мене нема других гостију у конаку и то, како смо сазнали, већ месецима уназад. Те године су монаси изабројали госте на

Слика 1. Улаз у Кареју. Снимак Ранко Баришић, 1975 (лична архива)

прсте једне руке. Сваке године их је било све мање. У приземљу конака је трпезарија и кухиња са једне стране, а са супротне стране још неколико соба, келија и канцеларија за хиландарског представника у Протату. На првом спрату конака у правилним редовима је неколико соба са обе стране ходника.⁶ Зграда конака ме подсећа на неку касарну или можда пре болницу, све је спартански скромно и по војнички уређено. По зидовима нема никаквих слика, илустрација, зидњака. Други и трећи спрат конака је истоветан првом, а на врху зграде је таван. Кроз празне и дугачке ходнике конака дува ветар, постаје све хладније. Зима је доброано закуцала на врата Свете Горе. Одлазим у суседне келије и тражим додатну ћебад. Свака келија има пећ, али дрва за ложење нема. Цео конак је без и најмањих украса, иако постоји већ скоро читав век.

Са монахом Митрофаном, који је уједно и епитроп, договорили смо се да од сутрашњег дана обилазимо конак од подрума до крова, а када то завршимо, да прегледамо и претражимо келије које су у поседу манастира Хиландара у Кареји. Као посебну знаменитост Кареје монах Митрофан предлаже нам обилазак испоснице Светог Саве. За мене и Мирослава Драшкића то је потпуно ново искуство – откривање нама потпуно непознатог света. Кареја је центар и престоница Свете Горе, ту се налазе представници свих атонских манастира. На врху брда, у највишој згради смештен је Хиландарски конак. То место је још Свети Сава назвао Ораховица, по бројним стаблима ораха којима је конак двајкада окружен.

Кареја има око стотинак становника, лети нешто више, док се зими, кад не долазе радозналци, ходочасници, научници и трговци, смањи број њених становника. Ту је смештен Протат, у којем се добијају пасоши за боравак на Атосу, полицијска станица, пошта са телефонском централом и једна књижара. Има и десетак радњи за продају сувенира за посетиоце, затим продавница црквених икона, свећњака и чирака, бројаница од металних нити, кончаних бројаница са шкољкама, све израђено вредним рукама исихаста. Ту су још и две продавнице кухињских посуда за со и паприку, чешагија за леђа и других сувенира направљених од дрвета, такође ручни рад исихаста. У месту се налази и неколико радњи за продају хране, углавном конзерви рибе и сарми у конзерви. Постоји и хотел, који би се пре могао звати конаком и који има само једну врсту јела на јеловнику – постан пасуљ. Свуда окол су прастаре куће, које датирају још из средњег века, на крају насеља је и монашко гробље. Сви светогорски манастири имају своје представнике са коначима у Кареји. Ту стално борави представник – монах са

⁶ У Хиландарском конаку у Кареји 1975. године саграђен је мањи параклис на првом спрату са леве стране од улаза.

једногодишњим мандатом који заступа манастир у управним органима Протата. Једино манастир Кутлумуш због близине, удаљен свега десетак минута хода од Кареје, нема конак у Протату. Кареја је уједно и седиште гувернера Грчке, који је заступник грчке државе за целокупну територију Свете Горе.

После скромног доручка монах Митрофан нам говори о томе како се постаје монах у манастиру. Пре свега, искушеници мењају име из мирског у световно када их у манастиру изаберу за искушеника, односно када уђу у монашки ред. Мењање имена искушеника је прастари обичај који сеже дубоко у прошлост и знак је потпуне посвећености и покорности новој служби, монашком позиву, пре свега прихватањем монашког начина живота. Ново световно име је монах добијао због дивљења неком од ранијих монаха који су живели и стварали у манастиру Хиландару. Такође су добијали имена и по неком светогорском монаху који је пре њих живео и оставио иза себе значајна дела из духовне филозофије, историје, која су

Слика 2. Монах са клепалом. Хиландар.
Снимак: Ранко Баришић, 1977
(лична архива)

посвећена манастирима, православном монаштву и Светој Гори. Најчешће име које монаси добијају кад се замонаше у Хиландару јесте Сава, према Светом Сави, оснивачу манастира Хиландара на Светој Гори. У XIX веку чак четири монаха су се звала Сава. Монах се труди да буде веран Христу до смрти. Из љубави према Богу мора да полаже доживотне заклетве: уздржаност од сваког греха и порока, девичанства и безгрешности (монаси на Светој Гори се не жене), безусловне послушности своје духовном оцу и православној Цркви, а даје и завет потпуног сиромаштва, одричући се и права на личну својину.

Дан након доласка у Кареју почињемо са радом, и то прво обиласком Хиландарског конака од подрума до тавана. Одмах на

почетку нашег трагања проналазимо предмете. Током тражења у подруму конака случајно проналазим подземни ходник, који води од подрума, па испод дворишта излази испод баште на пут ван конака. Отац Митрофан нам свесрдно помаже у нашем трагању за предметима. Он такође проналази и доноси по неки предмет – напречац смо га заразили етнологијом и музеологијом. Наравно, он има своје обавезе у Протату и мора да их врши као протос Свете Горе и њезин највиши представник, па посао прикупљања предмета обављамо углавном Драшкић и ја. Од првог дана правимо прелиминарни списак нађених предмета, са основним подацима о сваком предмету. После тога идемо у испосницу Светог Саве, а потом обилазимо келије које су биле у поседу манастира Хиландара у Кареји. Многе од тих келија су својевремено биле изнајмљиване превасходно руским келиотима. Од изнајмљивања келија руским монасима манастир је имао одређене приходе. Временом су руски монаси келиоти помрли или су напустили келије и Свету Гору, па су и оне опустеле и остале препуштене зубу времена. Руски монаси су престали да долазе и да насељавају Свету Гору после 1918. године. Од тог времена њихов број стално опада. Почетком XX века чинили су скоро половину од укупног броја монаха на целој територији Свете Горе. Времена се мењају, а турбулентни XX век донео је огромне промене у целом земаљском шару, што се све одразило и на укупну бројност монаха на Светој Гори, али и на њихов етнички састав.

Неке напуштене келије у Кареји већ је освојила природа – жбуње, акантуси и друго густо медитеранско растиње. Затекли смо много напуштених келија избијених прозора и врата, са крововима који су полако почели да се обрушавају, а понегде су се зидови рушили. Када нема људи који би одржавали келије,

Слика 3. Кареја. Снимак: Ранко Баришић, 1973 (лична архива)

оне временом неумитно почињу да пропадају. Света Гора је трусно подручје, па је и то један од разлога убрзаног урушавања зграда и цркава ван употребе. Једино што нам је преостало јесте да покупимо заостале предмете као неме сведоке негдашњег живота, прохујалог времена и прошлости Атоса. Чинило нам се да смо стигли у последњи час. Почетком 70-их година XX века Света Гора је имала много мање монаха него раније. Из различитих разлога укупан број монаха знатно се смањило – спао је на десетак посто од укупног броја некадашњих становника. Претило је да Света Гора остане без монаха, јер млади монаси и искушеници нису налазили себе на Атосу.

Трагајући за предметима материјалне културе, једног дана пронашао сам скију у једној напуштеној келији у подруму карејског конака. Ко је и када донео ту скију на Свету Гору? Без обзира на недоумицу одакле је стигла, уврштена је у инвентар предмета. Зими Кареја зна да се забели и да се снег задржи и по неколико недеља, понекад и читав месец. Можда је нађена скија неком монаху послужила да брже обави неки посао у Кареји или да се лакше креће по снежном Атосу. Када је касније скија, поред осталих предмета који су нађени у карејском конаку, пренешена у манастир Хиландар, било је великих проблема због ње. Наиме, један седи старац хиландарски јако се наљутио због те скије и тражио је најоштрију казну за оног ко ју је донео у манастир, а посебно за оног ко ју је унео на Свету Гору. Старац је сматрао појаву ове справе радом нечастивог и правим богохулним делом. Тако је хиландарски старац сав свој бес и љутњу усмерио ка мени, иако ја нисам имао никакве везе са доношењем те скије на Атос. Нисам се бранио, али сам помислио да ће ме избацити из манастира. Старац је био јако љут и тражио је најтежу казну за мене, најстрожу „анатему“. Помислио сам да ћу можда завршити у некакавом подруму или у притвору, као пример другима. Ипак, неколико дана касније све се смирило и нико више није постављао питање о скији. Када сам следеће године дошао у Хиландар, скије више није било. Нисам се распитивао о њезиној судбини. Претпостављам да је завршила у пећи као потпала у некој монашкој келији. Касније сам сазнао да је отац Хризостом ургирао у моју одбрану јер су желели да ми забране долазак на Свету Гору. Кад сам касније долазио у Хиландар, јеромонах Хризостом би ме озбиљно-шаљиво упитао: „А где ти је скија?“ То је временом постала наша тајна лозинка и омиљена шала.

Хиландарски конак у Кареји је имао свој телефон. Телефони нису били реткост и непознаница на Светој Гори јер су сви манастири и скоро сви скитови повезани телефонским линијама већ крајем XIX и почетком XX века. Драшкић је покушао да се из карејског конака јави

у Београд, својој породици. Стари телефонски апарат имао је ручицу са стране. Да би се добила спољна веза, требало је дуже време вртети ту ручицу, а потом се преко карејске телефонске централе чекала веза са Београдом. Дуго је и упорно Драшкић вртео ту ручицу, наравно, безуспешно. Био је то телефон направљен с краја XIX века, повезан са мањим акумулатором. Вероватно нигде у свету таква справа више није била у свакодневној употреби. Данас је ситуација сасвим другачија и може се нормално позвати било који манастир или скит. Такође се из манастира може успоставити спољна телефонска веза са читавом Европом и другим деловима света у свако доба дана.

Недалеко од карејског конака била је смештена испосница Светог Саве, у којој смо пронашли занимљиве и драгоцене предмете, поред осталог – недовршене царске двери (средишња врата на иконостасу у саборној цркви). После неколико дана систематског скупљања музејских предмета у Кареји по напуштеним параклисима и келијама, оформили смо значајну збирку предмета различите намене. Сада је сакупљене предмете требало разврстати, инвентарисати и фотографисати, а време није било погодно за снимање. Таман када бих све припремио и наместио (позадину и предмет, статив и фотоапарат), сунце би зашло за облаке, а одмах затим би почела да сипи ситна киша. Брзо сам морао да прекидам са снимањем и склањам свој импровизовани фото-студио на отвореном, као и припремљене предмете за снимање. Поновно појављивање сунца значило је наставак са радом. Трбало је журити јер нас је главни посао тек чекао у манастиру. После сваког сељења технике било је неопходно пребрисати предмете од воде, што је био додатни и непланирани посао. Стално преношење предмета с места на место није прошло без лоших последица. У једном тренутку мој светломер пада на земљу и бива уништен. Био сам очајан. Шта да радим без основног инструмента? Зар да ми се на самом почетку посла догоди пех? Драшкића је такође ухватило очајање. Међутим, и овај пример је показао да се на Светој Гори дешавају разна чуда. Десетак минута касније поред поређаних предмета на клупи нашао се потпуно нов професионални светломер. Био сам запањен, остао сам без речи, једноставно нисам могао да верујем својим очима. Монах Митрофан је донео свој светломер, као случајно га ставио на клупу поред предмета и сео на клупу. Смеша се, ћути, посматра и он као да је изненађен.

Тог дана нисам више фотографисао ни инвентарисао предмете јер је киша почела да сипи без престанка. Остатак тог поподнева смо провели у кухињи, разговарајући о фотографији. Тако сазнајем да је монах Митрофан мајстор фотографије, да поседује професионалне фотоапарате, као и инсталисану фото-лабораторију у манастиру и да

по потреби израђује фотографије. Отац Митрофан је не само врстан фотограф већ и графичар и добро се разуме у штампарску технику. Његова интересовања су врло широка. Зналац је више страних језика, солидно образован и одлично информисан, како о разноврсним питањима по питању етничке слике Балкана тако и о политичким и другим збивањима у свету. Добро је упућен у модерну технику и позната су му достигнућа савремене медицине. Он је иницијатор увођења многобројних новина у Хиландару, као и по осталим манастирима Свете Горе. То је било необично интересовање за једног светогорског монаха. Његова несебична помоћ и добронамерни савети су нам веома значили у свакодневном раду, сналажењу и проналажењу предмета. Тешко да бисмо могли и толико учинити без његове упорности, истрајности и велике помоћи. Први пут од доласка сетио сам се речи Гордане Бабић изречених на растанку: „Чекају вас велика искушења.“

Недалеко од карејског конака, на путу за манастир Ватопед, налази се келија Три Света јерарха. Смештена је недалеко од пута, заклоњена густом шумом, скоро невидљива. Почетком XVI века ту келију подигао је игуман Методије на темељима старије грађевине или је можда била само обновљена старија богомоља. Обишли смо и многе друге келије по Кареји и околини, од којих су скоро све биле напуштене, а многе већ склоне паду.

По обављеном претраживању, доношењу, класификовању, инвентарисању и фотографисању предмета пронађених у Кареји и по околним келијама требало је наставити са истраживачким радом. Ваљало је отићи у Хиландар. На растанку смо се договорили да прикупљене предмете из карејског конака монаси пренесу у Хиландар што је могуће пре. Растали смо се оцем Митрофаном једног хладног и ветровитог јутра пред зградом Протата, на чијем врху је била окачена златно – жута застава са грбом Свете Горе. Грб Свете Горе је двоглави црни орао са империјалном круном над главом. Званични грб Света Гора нема, већ користи верзију породичног грба династије Палеолог, вероватно још из XIII века. Раздаљина од Кареје до Хиландара није велика, тек неких десетак-петнаест километара, али треба сићи пешке од Кареје до мора, укрцати све нађене предмете на брод у луци манастира Ивирина и доплвити са тим теретом до хиландарског пристаништа, а одатле донети предмете до манастира. За светогорске прилике то је било доста компликовано. После неколико година прикупљени предмети (музејски материјал) преношени су бродом у Хиландар у више наврата.

- наставиће се -

Ethnological Research of Hilandar Monastery in the Period between 1973 and 1983

Ranko Barišić

Summary

In 1973 the SASA Hilandar Board formed a research team consisting of two ethnologists – Ranko Barišić and Miroslav Draškić with the following task: to start a systematic ethnological research of the Monastery and its possessions on Mount Athos. Their task was to find, record, and classify ethnographic items in the Monastery and to make photo documentation. The ethnological research of the SASA Hilandar Board lasted up till 1983. On this occasion, the memories of the authors of this research are presented, alongside the difficulties they encountered while working, but also their pleasure with the results of that work.

Keywords: Mount Athos, Hilandar, Karyes, ethnologists, ethnological items, ethnological research, documentation.

Ранко Баришић / Ranko Barišić
Етнографски музеј, Београд /
Ethnographic Museum, Belgrade
E-mail: rankobarisicbg@gmail.com

Примљено/Received: 19. 6. 2024.
Прихваћено/Accepted: 28. 6. 2024.